

לשוננו לעם

עורכים: דוד טלשיר, חיים א' כהן, יוסף עופר

מתוך

כרך מז, תשנ"ו

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

אברהם טל

תחביר לשון המשנה

משה אזור, תחביר לשון המשנה, הוצאת האקדמיה ללשון העברית ואוניברסיטת חיפה, ירושלים תשנ"ה (כ + 380 עמודים בתוספת ביבליוגרפיה ומפתחות)

אני קורא בהקדמה שכתב נשיא האקדמיה, פרופסור משה בר-אשר, לספר המונח לפנינו לאמור: "ספרו של פרופסור אזור... הוא דבר בעתו". אין הצגה טובה מזו לספר, וחושש אני שאם אוסיף, אגרע. ואף על פי כן מבקש אני לעשות את שליחותי לא רק מפני שהיא מצוותה של האקדמיה אלא מפני שרואה אני להזכיר לקהל המכובד הזה דברים אחדים המעמידים את המשפט הזה בְּאִוְרוֹ.

עיוני הדקדוק של לשון חכמים לא היטיבו עם התחביר. אמנם המלומדים הראשונים שחיברו את ספרי דקדוקה נתנו דעתם על תחבירה, אולם על פי הרוב בצמצום ואגב הדיון בפרקים אחרים של הדקדוק, בעיקר בתורת הצורות, לפי שפרקים אלה הם שתפסו מקום במרכז ההתעניינות הבלשנית, ולא התחביר. הנה דוגמאות אחדות מספרי הדקדוק הבולטים מן הימים ההם.

אברהם גייגר, בספרו *Lehrbuch zur Sprache der Mischnah* (=ספר לימוד ללשון המשנה), שיצא בברסלאו ב-1845 (והוא הדקדוק המודרני הראשון של לשון זו), הקדיש מעט יותר מעמוד לשאלות שיש להן נגיעה לתחביר. רובו של העמוד מוקדש להיקרותה של תווית היידוע באותם מקומות שהסמיכות הותרה או בצירופי שמות עצם עם כינויי הרמז ועם שמות תואר. השאר מוקדש לסדר המילים בצירופי שם מספר ושם עצם, לשאלות חוסר הסדירות בחתאם הנושא והנשוא במין ובמספר ולנשוא המורכב פועל מפורש ובינוני. הואיל והספר כולו מחזיק 54 עמודים בפורמט אוקטאבו, עולה הדיון בנושאים תחביריים רבים ומגוונים אלה לכדי פחות משני אחוזים מכלל

* דברים שנאמרו בערב עיון שנערך בדי' בתמוז תשנ"ה (2 ביולי 1995) באקדמיה ללשון העברית לרגל צאת הספר לאור.

הספר. דבר זה מראה לנו כמה מצומצם העניין בתחביר בתודעת ראשוני החוקרים המודרניים של לשון המשנה. לשם השוואה אזכיר שספרי דקדוק המתארים את עברית המקרא שנתחברו במאה ה־19, יותר ממחצית ההיקף שלהם הוקדש לתחביר; מחבריהם לא הניחו פינה עד שלא סקרו וסרקו וניתחו והסבירו.

קרל זיגפריד (Carl Siegfried), בחיבורו משנת 1884, *Grammatik der neuhebräischen Sprache* (=דקדוק לשון חז"ל, בתוך ספר הלימוד ללשון חז"ל וספרותה שפרסם יחד עם הרמן שטראק [Hermann Strack] *Lehrbuch der neuhebräischen Sprache und Literatur*, המכיל גם מבחר של קטעים מספרות חז"ל ומילון קצר), מעיר הערות תחביר מעטות אגב הצגת מילות הקישור בראשי המשפטים שהן פותחות. עוד מצינו בחיבורו ארבעה עמודים מוקדשים לשימושי הזמנים. רוב תשומת הלב נתונה לבינוני, לפי שבשימושו מצא חידוש ניכר.

בשנת 1913 פרסם קרל אלברכט (Karl Albrecht) במינכן את הספר *Neuhebräische Grammatik auf Grund der Mišna* (=דקדוק לשון חז"ל על יסוד המשנה). הוא השתמש בטקסטים מעולים, וב־136 עמודים בפורמט אוקטאבו דן בפונולוגיה ובמורפולוגיה, ולא מנע עצמו אגב כך מלדון בענייני תחביר, כגון בהתקשרות המיליות עם סביבתן, בשימושי הריבוי, במעמד הבינוני ובזמני הפועל. ברם פרק הדן בתחביר המשפט לא מָלֵא לבו לכתוב. ספרו של אייזיק הירש וייס, "משפט לשון המשנה, דרישת חוקיה, דקדוקה ותכונותיה לפי יסודי חכמת הלשון בזמננו" (וינה תרכ"ז [1867]) נוגע אף הוא בשימושן של צורות, באקראי, אגב דיונים בפונולוגיה ובמורפולוגיה, בלא ניסיון לתאר מערכת תחביר. כן אתה מוצא בו פרקים על "בניין מאמרים בעזר מלות ודבורים תוכניים", "שימוש הדיבורים כל, בכל, הכל", "שימוש דיבורי ההצעה", "שימוש המין והמספר". עיונים חשובים ומעמיקים עשה מלומד זה בפעם הראשונה בחקר לשון חז"ל, והרבה ניתן ללמוד מהם עד היום. אבל לא עשאו דרך שיטה ומעט מאוד עשה לשם התיאור התחבירי עצמו.

שונה מאוד מאלה הוא ספרו הגדול של מ"צ סגל, "דקדוק לשון המשנה" (תל־אביב תרצ"ו). הדיון בתחביר מלווה את תיאור הדקדוק בכל פרק מפרקי המורפולוגיה, לפי עיקרון שביִּרְ לו המחבר: הצורות נידונות עם שימושן, כלומר הן מוצבות בסביבתן - הכינויים, זמני הפועל, סימני היחס ומילות הקישור. כשליש מן הספר מוקדש ל"תורת הפסוק", כראוי. אף הוא הלך בדרך הדקדוק המופתי והציג את "תורת הפסוק" בשלושה פרקים: הפסוק הפשוט, המורחב והמורכב.

יש כמובן להזכיר את ספרו העשיר של אבא בנודיד המנוח, לשון מקרא ולשון חכמים, שהקדיש מאות עמודים להשוואות תחביר המקרא לתחביר לשון חז"ל.

אין צריך לומר שנתחברו שפעי מאמרים וקובצי מאמרים מלומדים הדנים במיני היבטים של תחביר לשון חכמים, שאם אני מבקש למנותם, ולו מקצתם, איני מספיק. ואולם רואה אני צורך להזכיר שני צעירים בעדתנו שכתבו מונוגרפיות חשובות לעניין התחביר של הצורות: מרדכי מישור על "מערכת הזמנים בלשון התנאים" וחיים כהן על "ההיצב התחבירי של הכינויים בלשון התנאים". איני נפנה לספר שבחם, מפני שאני עסוק עתה בשבחו של החיבור של משה אזור לבדו.

זהו החיבור הראשון המוקדש כולו לתחביר. המחבר הציג את תחביר לשון המשנה לבדה, בעקבות ההכרה שנתעצמה בדורות האחרונים בקרב הבלשנים, שיש לבחון כל קורפוס לעצמו, בחינה השואפת להבנתו השלמה בלא השוואה אל סוגים אחרים. סגנונה הלקוני הקפדני של המשנה, העשויה מאמרים שנאמרו על פה דורות רבים ונועדה להישמר בזיכרונם של התנאים השונים אותן, איש איש בלשון רבו ("לשון רבו" אומר אני בהוראה שהעלה פרופ' בן-חיים לפני שנים רבות), יצר סוג מיוחד של ספרות. המחבר ראה שמבנה תחביר המשפט בסוג ספרות כזה, אין לבחון אותו יחד עם יצירות שיסוד הדיאלוג או הסיפור בהן הוא עיקרן. מפני שיקול זה פרש אזור מן הדרך שהלכו בה רבים שקדמו לו, ובתוכם מ"צ סגל, שלא עשה הבחנה ברורה בין סוגי ספרות ולא בין זמניהן של יצירות אלא הביאן יחד. מפני שיקול זה צמצם המחבר את היקף עיונו אל המשנה לבדה ונזקק אל הטוב שבעדי הנוסח שבהישג ידינו: כ"י קאופמן המפורסם.

המעלה החשובה ביותר של הספר הוא האופי החדשני של הדיון. אזור עשה שימוש מוצלח בהישגי הבלשנות שנתעצמו מראשית המחצית הזאת של המאה - שנות מפנה בתפיסת התחביר - ואף פיתח השקפות חדשות משלו. דוגמה לדבר היא חלוקת התיאורים לארבעה סוגים מבחינת מעמדם במשפט:

1. תיאור המשלים את הפועל - כגון מצד המוצא והיעד - שמעמדו כמעמד המושא והוא קובע את מסגרתו התחבירית;
2. תיאור המרחיב את הפועל הרחבה של רשות - כגון תיאורי אופן;
3. תיאור שהוא הרחבה בתוך המשפט לצד הנושא והנושא - כגון תיאורי זמן, סיבה וכיוצא בהם;
4. תיאור שהוא הרחבה מחוץ למשפט - כגון הנספח הבא בראש המשפט ופותח במילת "הרי", וכן החובר בין המשפט עם זה שלפניו במילים "אלא", "בין כך ובין כך", "דבר אחר", ועוד.

כנגד הפרק על התיאורים מוצב פרק גדול על הלואים למיניהם: כַּמְתִּים, סומכים, בינונים, כינויים, תמורות. בתוך הפרק הזה בולט הדיון על פסוקי הזיקה הלואית לצורותיה, בין שהיא נלווית אל זוקק מפורש, בין שהיא עצמאית, בלא זוקק, ובין שהיא נתמכת בתחליף לזוקק **כל, מי, מה, את**. עניין מיוחד יש בפסוקי הזיקה המנותקת מן הזוקק שהיא נלווית אליו. המחבר מראה שהזוקק המוצב בראש המשפט שהוא נשוא לו מצרף אליו את נשואו על משלימיו, ופסוקי הזיקה נדחית אל סוף המשפט במעמד של לוואי לא-מצמצם.

בין שני הנושאים האלה בא פרק מאלף על השלילה. המחבר מביאו אחרי הפרק על התיאורים מפני שבאחד משלבי התפתחות השימוש באין, מעמדה כמעמד התיאור, בהיותה שוללת את הפרדיקציה. על שלושת שלבי ההתפתחות בשימושה נוסף במשנה שלב רביעי, שנפרצו בו דרכים חדשות בהופעותיה של **אין**.

כשלושים אחוזים מן הספר (כ-90 עמודים מכלל כ-320) מחזיק הפרק הדן במשפט על שני פלגיו: השמני והפועלי. הוסף לזה את הסעיפים הרבים העוסקים בפסוקיות, בדרכי האיחוי והשיעבוד ומצאת שרובו של הספר מוקדש למשפט. מאלף ביותר הוא החלק הדן במשפט החסר. המחבר מציג תמונה המאירה את אחד הביטויים המסובכים ביותר בתחביר המשנה. ממנה לומד המעיין את מבנהו של המשפט החסר ואת הדרכים שלשון המשנה נוקטת להשלמת החיסור.

אזר נתן טעם לשאלות שהתחביר הקלאסי לא מצא להן מענה כראוי להן, מפני שתבניותיו לא הייתה בהן הגמישות הדרושה ללשון מיוחדת כזאת. הוא הציב ספר שיטתי שחוקרים ילְמְדוּ ממנו וילְמְדוּ לתלמידיהם.

אכן הספר הוא דבר בְּעָתוֹ. מפני שלראשונה נכתב חיבור שלא עשה את תחביר המשנה סניף לעיון במורפולוגיה שלה וכך שחרר אותו מכבלים שכבלו את חוקריו אל דפוסים שמחוצה לו. ועוד עניין אחד עושה אותו "דבר בעתו": זמן רב קובלים אנו על העיסוק בפרטים שנתגלגל לעיסוק בפירוורים, והעיסוק בפירוורים הסיח את דעתנו מן ההבנה השלמה. הנה בא ספרו של אזר ומכנס פרטים לכדי כלל שלם.